

Pál Judit

Jakó Zsigmond, a tudományszervező

Amikor 1941-ben a fiatal Jakó Zsigmondot Pestről le hívták Kolozsvárra az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárához, az illetékesek jól képzett, agilis, nagy munkabírási és elkötelezett munkatárssal kívánták megerősíteni az erdélyi magyar tudományos intézményeket, de azt nem sejtették, hogy ezzel mekkora szolgálatot tesznek az 1945 utáni kisebbségi tudományművelésnek. Jakó Zsigmond ugyanis nemcsak kiváló tudós és tanár volt, akinek emberi és tudósi magatartása hosszú évtizedeken keresztül például szolgált, hanem – és ez munkásságának kevésbé ismert oldala – igazi tudományszervező egyéniség. Ehhez minden adottsága megvolt: jó szervezőképesség, nagy tudás, széles látókör, céltudatosság, elkötelezettség, hivatástudat és nem utolsósorban tekintély. Egy családi anekdota szerint egyik borszéki nyaralásuk során éppen kirándultak, amikor vihar közeledett. Egy székely család kapkodva takarította be a szénát, amikor Jakó professzor átvette a szervezést, és utasításai nyomán sikerült még a vihar kitörése előtt befejezni a munkát. A székely földművesek szó nélkül követték az ismeretlen „nadrágos ember” utasításait, mint ahogy még élő munkatársai, tanítványai is érezhették tiszteletet parancsoló egyénisége súlyát.

Az ő nemzedéke még a népszolgálat eszméjében szocializálódott. Nem véletlen a döntése, hogy 1944-ben helyben maradt – lemondva egyéves bécsi ösztöndíjáról, hogy az EME levéltárát menthesse –, 1945-ben pedig a pesti egyetemen felkínálkozó állás lehetőségét hátrította el, vállalva egyúttal a kisebbségi sorsot. „Ez volt a számomra kirendelt sors. Nem térhettem ki előle” – ahogy maga nyilatkozta egy interjúban. E szempontból nagyon tanulságos tanárával és mesterével, Mályusz Elemérrrel való levélváltása is. A Pesten felkínált állás kapcsán írta Mályusznak 1945 augusztusában: „Fiatal vagyok s olyan példákat szolgáltatott a közelmúlt s szolgált a jelen, hogy bennem is feltámadt valami különös érzés: menni, futni, menekülni innen, s ha a többiek már nem segíthetnek, akkor legalább én élhessek ember módjára. Néhány percig nagyon boldog voltam: mégsem csap össze a fejem felett az áradat, mert lábam alatt szilárd már a talaj.” De rögtön utána így folytatta: „A tavalyi összeomlás idején, de azóta is számtalanszor volt alkalmam tapasztalni, hogy miként mondatnak csütörtököt »elismert tekintélyeink« és hogy bizonyos esetekben és helyeken józan ésszel, egyenes gerinccel, némi kockázat vállalásával mennyit segíthet egyetlen ember is. Abban a szegényes épületben, amit a romokból összetákolunk, nekem is jutott szerep. Nyilván azért, mert más nem csinálta azokat. Ha most én is a dolgok könnyebbik végét választanám, egy újabb területen akadna meg a munka, mert itt igazán minden magyar szakember »pótolhatatlan«, t.i. tényleg nincs akit helyére állítsanak. [...] Én el vagyok szánva, hogy minden körülmények között helyemen maradok, s

ha innen erőszakkal eltávolítanának, akkor is Erdélyben maradok s igyekszem a magyar történelmi kutatást arra az útra terelni, melyet a Professzor Úr kijelölt.”¹

Tanára, Mályusz Elemér volt különben, aki a tudományos pályán elindította, és akinek élete végéig hálás maradt. Ahogy egy 1955-ben íródott levelében megfogalmazta: „Bár már az én fejemen is sok a fehér hajszál, az az útravaló, amit a Professzor Úrtól kaptam magammal, még ma sem fogyott el. Megtanított becsületesen, igényesen és kitartóan dolgozni. Ennek köszönhetem azt is, hogy munkámmal olyan bensőséges kapcsolatom alakult ki, amelyre egész életemet ráalapozhattam. Sok mindenben mentem én is keresztül, amióta nem találkoztunk, de talajvesztettnek, eltévedtnek, szegénynek sohasem éreztem magamat.”² Diákjainak is igyekezett továbbadni a Mályusz-féle szemináriumokon tanultakat: „Ielkiismeretességet és alapossgot, a tudományos egyetemi munkának való becsületét, az állandó egyenletes és fegyelmezett munkát, áldozatvállalást eszmékért és a közösségért”³.

Bár a kutatás egy életen át szenvedélye, – saját szavai szerint – az „élet értelme és gyönyörűsége”⁴ maradt, a tudományt nem öncélnak tekintette, hanem azt a társadalom, a közösség szolgálatába kívánta állítani; ezért igen fontosnak tartotta a tudomány és közönsége, a tudomány és erkölcs összekapcsolását. Egy 1970-ben megjelent cikkében a következő szónoki kérdéssel vezette fel az erdélyi magyar történészek feladatait: „Mert vajon nem válnánk-e gyökértelenekké apáink földjén, nem szakadna-e ránk is a bénító elidegenedés, ha mindazt, amit az előttünk járóktól íratlan és írott hagyományokban, tudatban és tárgyi emlékekben örököltünk, számunkra érdektelen és használhatatlan dolgokként megkísérelnők kiiktatni életünkéből?”⁵ „A múlt emlékei és a jelen teljesítményei együttesen teszik az országot hazává” – folytatta –, ezért az önismeret különösen fontos a nemzetiségek számára. „Indokolt és jogos tehát az együttélő nemzetiségeknek az az igénye, hogy az ország történetével és a közös hagyományokkal való találkozásokon túlmenően saját tömegeik múltjának különleges vonatkozásaival szintén megismerkedhessenek, és így teljesíthessék ki önmagukat.”⁶ A korabeli retorika nem homályosította el a fő mondanivalót: a nemzetiségi önismeret a történészek fő feladatai közé tartozik. Pályájára visszatekintve úgy látta, Kolozsvárt tanulta meg végérvényesen, „hogy a múlt kutatása nemcsak szakmai, hanem erkölcsi kérdés is. E kettő egysege nélkül a történettudományban nincs hiteles eredmény”⁷.

Ez annál is fontosabb volt, mert az erdélyi magyar tudományosság 1990 előtt igen nehéz helyzetben volt, gyakorlatilag megszűnt létezni, csak elszigetelt egyéni tudományművelés szintjén létezett. Az első világháborút követő impériumváltás – Jakó Zsigmond értekelése szerint – „a magyar történetírás újabb törekvéseitől elmaradt állapotban, határozott célok s hivatástudat nélkül találta Erdély magyar történetkutatását”⁸. A két világháború között jősze-

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Jakó Zsigmond levelei Mályusz Elemérnek (II), 1937, Ms 6401/258–294. 1945. augusztus 24. Ezúttal köszönöm Both Noéminak, hogy a levelezésről készült jegyzeteit rendelkezésemre bocsátotta.

² Uo. 1948. február. 6.

³ Uo. 1947. március 7.

⁴ Lásd Lupescuné Makó Mária: „...pályám egy nagy kaland volt...”. Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Erdélyi Múzeum 68 (2006). 3–4. 18.

⁵ Jakó Zsigmond: *A hazai magyar történetírók szerepe*. Korunk XXIX(1970). 4. sz. 485.

⁶ Uo. 486.

⁷ Lupescuné Makó Mária: *i. m.* 18.

⁸ Jakó Zsigmond: *Kelemen Lajos üzenete*. Korunk XXXVII(1978). 5. sz. 369.

rint Kelemen Lajos egyénisége pótolta a hiányzó tudományos közeget. A második világháború alatti és utáni rövid fellendülést hamar megfojtotta az ideológiai kényszer, a tisztogatások, majd a Ceaușescu-kor nacionalizmusa.

1989 előtt hivatalosan alig nyílt mód a tudományszervezésre, de Jakó professzor, alkalmazkodva a lehetőségekhez, a nehéz időkben is igyekezett utat mutatni, értelmes célokat megfogalmazni, lelkesíteni. A korábban formális egyetemi gyakorlatokat például olyan célokra használta, mint a Házsongárdi-temető felmérése vagy levéltárak mentése és rendezése. A tudományos utánpótlás nevelése szívéügye volt, az ígéretesebb fiatalokkal külön foglalkozott, mentorálta őket, az egyetem után is tartotta velük a kapcsolatot, igyekezett bevonni őket a tudományos munkába. Erre kínált jó lehetőséget a *Művelődéstörténeti tanulmányok* könyvsorozat elindítása az 1970-es évek végén. Célját Jakó Zsigmond a következőképpen fogalmazta meg: „megteremteni az előfeltételeket ahhoz, hogy a magyar olvasóközönség belátható időn belül tudományos igényű összefogó képet kaphasson saját nemzetiségi múltjáról”.⁹ A szerkesztésbe bevonta két tanítványát, Tonk Sándort és az akkor pályakezdő Sipos Gábort is. Az 1980-as években azonban ismét felerősödött a diktatúra nyomása, és a sorozatot hamarosan beszüntették. Szintén fontos volt a Kriterion Könyvkiadó ún. Fehér könyvek sorozata fölötti bábáskodás – Benkő Samuval együtt –, amelyben számos értékes és érdekes kora újkori elbeszélő forrás jelent meg.

A korábban idézett 1970-es cikkében már megtalálható néhány olyan fontos gondolat, amelyeket csak 1990 után tudott szabadabban kifejteni. Az egyik az erdélyi magyar történészekre a források által rótt feladat. Gyakran hangsúlyozta: azáltal, hogy a román történészek körében pár évtizede alig van, aki az 1918 előtti források nyelvét értené, és kellő előismeretekkel rendelkezne, Erdély forrásainak értő megszólaltatása elsősorban az erdélyi magyar történészek feladata. A szászok kivándorlása következtében az ő örökségük feldolgozását is jelentős részben az erdélyi magyar történészek feladatának tartotta – utolsó éveiben nagyon gyakran tért vissza erre a kérdésre beszélgetéseink során, mintegy feladatunkká téve olyan fiatalok kinevelését, akik Erdély múltjának szász vonatkozásait is feltárják. Ezt azonban már jóval korábban, az 1970-es években is megfogalmazta: „A magyar és a német múlt problematikájában otthonos szakemberekre, ilyenek kinevelésére és megfelelő foglalkoztatására [...] az országos történet-kutatásnak és a nemzetiségi önismeretnek egyaránt szüksége van.”¹⁰

A nemzetiségi köldöknézés, a provincializmus azonban távol állt tőle. Különös fontosságot tulajdonított a kapcsolattörténetnek. A kutatások nemzeti és nemzetközi beágyazottsága ugyancsak visszatérő gondolata volt. „(A)z elszigetelődést tekintjük a nemzetiségi tisztánlátás legfőbb akadályának, nálunk senki sem érzi jobban annak szükségét, hogy saját nemzetisége múltját az országos és azon át az egyetemes történet összefüggéseibe beállítva értelmezze” – írta ugyancsak a már idézett 1970-es cikkében.¹¹

A diktatúra körülményei között Jakó professzor egyszemélyes műhelyként működött, de mindig fontosnak tartotta a tudományos kapcsolatok ápolását mind a romániai, mind a magyarországi kollégákkal. Annál is inkább, mert maga is sokat szenvedett a sehová sem tartozás érzésétől: „Mert csak Mohamed koporsója lebeghetett úgy az ég s a föld között, mint ahogyan

⁹ Jakó Zsigmond: Bevezetőül. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. Kriterion, Buk. 1979. 7.

¹⁰ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 372.

¹¹ Jakó Zsigmond: A hazai magyar történetírók szerepe 487.

jómagam és sorstársaim kallódunk – innen is, onnan is kirekesztve – a magyar és a román történettudomány között” – írta egyik levelében.¹² Éppen ezért nagyon sok esetben régebbi ismeretségeit kihasználva ő közvetítette a kapcsolatokat erdélyi fiatal és idősebb történészek és magyarországi kollégák, illetve tudományos műhelyek között, segítve előbbieket integrálódását a magyarországi szakmai közegbe. A kapcsolatok ápolásában, az aktív segítségnyújtásban hangsúlyozta a magyar tudomány egységét és ebben a Magyar Tudományos Akadémia szerepét: „A politikai rendszerváltás [...] végre arra is módot adott, hogy a határokon túli magyar tudományosság alapvető kérdéseiben maga a Magyar Tudományos Akadémia lehessen a kezdeményező, és megkísérelje az 1918 után kialakult áldatlan helyzet rendezését az európai integráció kívánalmainak megfelelően.”¹³ Üdvözölte a külső tagság intézményét – ő maga még tiszteletbeli tagságot kapott a rendszerváltás előtt –, a Magyar Tudományosság Külföldön elnevezésű bizottság, a Domus-program és -ház létrehozását, és mindenekelőtt azt, hogy az Akadémia foglalkozik a szomszédos országok szakembereinek az egységes magyar tudomány kutatásba való tényleges visszakapcsolásával.

A segítséget azonban nem csak az anyaországtól várta. Még lényegesebbnek tartotta a helyi kezdeményezést. A legjelentősebb lépést az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraelakulása jelentette, amelynek első elnöke lett. Az EME kutatóintézetének tevékenysége, amelynek létrehozásában oroszánrésze volt, és amelynek kutatási programját ő határozta meg, külön előadás tárgya, így ezt nem részletezem. Jakó Zsigmond eredeti elképzelése szerint egy a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt működő és hosszú távú kutatási tervekkel ellátott erdélyi és felvidéki intézet szolgált volna leginkább a magyar történettudomány érdekeit. A program már fiatalemberként megfogalmazódott benne, 1945–1946-ban Mályusz Elemérrel folytatott levelezésének is ez az egyik visszatérő témája. A tudományos támogatást 1945-ben is a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetétől várta, az Erdélyt illető kutatások megújításába pedig Mályuszt is be szeretne volna vonni. Az intézet az egyetemen szoros kapcsolatban működött volna, és Jakó nagy szerepet szánt neki a tudományos utánpótlás nevelésében is, hiszen – ahogy Mályusznak írta – ha „az egész magyar fiatalságot fel tudnók vértetni azzal a korszerű tudományos vértetellel, melyet Pesten tanuló szerencsések megkaphatnak, az egész magyar történetírásra kiható fellendülés indulna el”.¹⁴ „Azon álmodoztam, hogy ha az Isten nagy nyomorúságunk ellenére megadná az anyagi eszközöket, egy szervezet nélküli »erdélyi történetkutató-intézet« alakuljon ki problémáink iránt érdeklődő fiatalokból a Professzor Úr körül. Valahogy úgy működne ez, mint ahogyan a bécsinek kellene működnie. A kutatás és a kutatással járó továbbképzés volna ennek a feladata” – írta 1946 nyarán egy másik levelében.¹⁵

Ezzel kapcsolatban három fontos kérdést szeretnék kiemelni, amelyeket különböző előadásában, írásaiban és szóban is állandóan hangsúlyozott. Mély meggyőződése volt, hogy a magyar tudomány egységét helyre kell állítani, és ez mind az anyaország, mind a határon túli magyar közösségek előnyére válik. A másik visszatérő gondolata a tervszerű kutatások, nagylélegzetű munkák támogatása volt. A divattal szemben az alapos, átgondolt, tervszerű kutatást részesítette előnyben; a források szakszerű feltárását és kiadását pedig különösen fontosnak

¹² MTA Kézirattár. Ms 6401/295–332. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1969. dec. 12.

¹³ Jakó Zsigmond: *Élni a lehetőségekkel*. Magyar Tudomány 46. (2001) 6. sz. <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00031/667-669.html> (2016. aug. 28.)

¹⁴ MTA Kézirattár. Ms 6401/258–294. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1945. augusztus 24.

¹⁵ MTA Kézirattár. Ms 6401/258–294. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1946. június 24.

tartotta mind tudományos szempontból, mind a fiatal kutatók szakmai kiképzése szempontjából. Igyekezett felhívni az illetékesek figyelmét is arra, hogy olyan nagyszabású munkákat, mint amilyen az Erdélyi Okmánytár vagy a Királyi Könyvek kiadása, nem lehet egy-két-három éves pályázatok, bizonytalan támogatások függvényévé tenni, ezek számára biztonságos anyagi és intézményi háttérrel kell biztosítani. Az utánpótlás kinevelése, a fiatal kutatók támogatása is szívügye volt, és ezt összekapcsolta az előbb említett két másik gondolattal: „A kisebbségi magyar fiatalok ugyanis azonos szintű felkészítés után, azonos munkakörülmények és infrastruktúra esetén lehetnek szakmailag egyenlő értékű munkatársai a magyar kutatásnak. Nem téveszthető szem elől az sem, hogy a magyar tudományosság tényleges újraegyesítése csak konkrét feladatok megoldásában való részvétel útján valósulhat meg.”¹⁶

Ezzel összefüggésben még egy gondolatát szeretném kihangsúlyozni. Az ösztöndíjügy kapcsán nyilatkozta még a 90-es évek elején, hogy azért fontos rendet tenni és világos szabályokat kidolgozni, hogy „ne az élelmesek kapjanak ösztöndíjat”. „A letehetősebb jusson tanulási lehetőséghez, kedvezményekhez. A tudományos utánpótlásban legyenek teljesen egyenlők az esélyek. Magyar tudomány csak egy van. Ebből az következik, hogy a követelményeknek is azonosnak kell lenniük. Az egység csak akkor lehet tartós és erős, ha alkotóelemei nagyjából azonos színvonalon vannak. Ne kivételezzenek velünk! A kivételezés mindig ártalmas, akkor is, ha jóindulatból teszik, mert konzerválja a határon kívüliek lemaradását, és ezzel aláássa a magyarság művelődési egységét. A kisebbségi magyar tudománynak létérdeke, hogy országában élenjáró legyen, csak így lehet versenyképes a többség tudományával. [...] Ne azt jutalmazza, hogy erdélyi valaki, hanem azt, amit a magyar tudomány érdekében vállal.”¹⁷ Különben a „sok pénz elmegy, mint homokban a víz, nincs meg az eredménye”, sőt éppenséggel negatív eredménye lesz.

Ugyancsak fontosnak tartotta a történettudomány és közönsége kapcsolatát. Egy 1978-as cikkében írta: „a nemzetiségi történetkutatás csak felelős közösségi szolgálatként virágozhat, pusztán megélhetési módnak tekintve azonban csenevész marad. Ez a kutatás nem végezhető elefántcsonttoronyba zárkózva, a szakemberek szűk köre számára, hanem eredményeit minél szélesebb közönséggel kell megismertetnie.”¹⁸ E mára már talán anakronisztikusnak tűnő gondolatok számára erkölcsi parancsot jelentettek. Hatása annak is tulajdonítható, hogy ő elvei szerint élt, életével és tudományos teljesítményével is példát mutatott, ráadásul soha nem tévesztette szeme elől a távolabbi célokat. Pályájára visszatekintve úgy értékelte: „Az út végéhez közeledve talán még azt is megkockáztathatom, hogy a pálya korlátai, bezártsága, buktatói ellenére kiegyensúlyozott, boldog embernek érzem magamat. Ugyanis egész életemben azzal foglalkozhattam, amire feltettem az életemet, és viharos időkben is sikertült megőriznem önmagamot, és hű maradhattam az induláskor megálmodott terveimhez.”¹⁹

Ő volt az egyetlen erdélyi magyar történész, aki nemcsak átlátta a különböző történeti korzakokat, hanem képes volt egységben látni azokat, aki ezt a legmagasabb színvonalon és az egyetemes történetírásba ágyazva tette, és aki ennek nyomán képes volt gyakorlati célokat megfogalmazni és megvalósításuk érdekében embereket mozgósítani. Halála ezért is jelentett

¹⁶ Jakó Zsigmond: Élni a lehetőségekkel.

¹⁷ Jakó Zsigmond: *Ne kivételezzenek velünk!* Magyar Nemzet 56. (1993. február 15.) 38. sz.

¹⁸ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 374.

¹⁹ Lupescuné Makó Mária: „...pályám egy nagy kaland volt...” 24.

mindmáig pótolhatatlan veszteséget az erdélyi történettudomány számára – és a „pótolhatatlan veszteség” ez esetben nem üres szófordulat.

Jakó Zsigmond Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület legendás leveltárosa kapcsán írta a következő szavakat: „A romániai magyar történetkutatás (s)nem rekedhet meg Kelemen Lajos örökségénél. Előbbre, mindig előbbre kell lépnie, de azon az úton, amelyen a halott Mester vezette. A Mának a Tegnapot, a Holnapnak a Mát túl kell szárnyalnia anyagismeret, módszer és szakszerűség tekintetében. Csak a közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában marad Kelemen Lajos minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klio erdélyi magyar napszámósainak.”²⁰ Számunkra, akik nem ismertük Kelemen Lajost, de volt szerencsénk ismerni Jakó Zsigmond professzort, ő marad a felülmúlhatatlan példakép.

²⁰ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 374.